

Полтавська галушка, конотопська відьма, язиката Хвеська, жертва Амура.

Творче конструювання

Завдання: складіть речення з використанням поданих фразеологізмів, підкресліть члени речення:

Проблемне питання: Поясніть, яку синтаксичну роль виконують фразеологізми? Чому?

Тонкосліза Оришка, лепетливий Савочка, лис Микита, ахіллесова п'ята, нитка Аріадни, за царя Гороха, мов Семен-швець.

Запропонована система інноваційних вправ проблемного характеру створює повноцінні умови для реалізації проблемного навчання, принципів національного і громадянського виховання, для загального й мовленнєвого розвитку учнів, мотивації творчої самоактивності, формування досвіду креативної діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Ми вважаємо, що використання системи інноваційних вправ проблемного характеру у навчанні рідної мови дасть змогу активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів, підвищувати рівень мотивації, розвивати вміння самостійно й творчо мислити та застосовувати здобуті знання на практиці, поживляти мовленнєву активність учнів.

Література

1. Гергун Н. Проблемне навчання як засіб формування пізнавальних і творчих здібностей учнів [Текст] / Н. Гергун // Директор школи. – 2006. – №27-28. – С.33–36.
2. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе: Книга для учителей / М.И. Махмутов. – М.: Просвещение, 1977 – 240 с.
3. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови [Текст] / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
4. Пентилюк М. Теоретичні орієнтири сучасної української лінгводидактики [Текст] / М. Пентилюк // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010 – №22 (209) – Ч. II – С.12-21.

Тарасова Н.І.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Концепт ПОДРУЖНЯ ВІРНОСТЬ в давньоруській “Повісті про Петра і Февронію”

Tarasova N.I.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine)

The Concept of FIDELITY in Old Russian “The Tale of Peter and Fevronia”

Abstract

Different approaches to the explanation of the term “concept” were studied. Meaning and sense that fit the concept FIDELITY was under consideration. Traditions and ceremonies of Ancient Rus' were considered. The image representation of woman and man, their attitude to the marriage were analyzed.

Keywords: *concept, concept FIDELITY, Old Russian Literature, Ancient Rus' traditions*

У сучасній науці відома інноваційна ідея, що містить в собі створюючий зміст – це концепт. Концепт (лат. *conceptus* – “поняття”) – багатозначний термін. Так, у філософії та лінгвістиці під цим терміном розуміють зміст поняття, смислове значення імені (знаку). Концепт відрізняється від самого знака і його предметного значення (денотата, обсягу поняття); ототожнюється з поняттям і сигніфікатом. У філології з концептом пов’язують стійку мовну або авторську ідею, що має традиційне вираження. Концепт – це те саме, що й мотив.

У “Філософському енциклопедичному словнику” [12] зазначено, що термін “концепт” увів в філософію Абельяр у зв’язку з аналізом проблеми універсалій, і це слово укладачі словника трактують “зібрання”, “сприйняття”, “зачаття” – акт “схоплювання” смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання. Автори цього видання пропонують розрізняти концепт і поняття. Поняття, на думку дослідників, – це об’єктивна єдність різних моментів предмета поняття; воно не персональне; це підсумок, ступені або моменти пізнання. Концепт формується мовленням; він суб’єктивний; передбачає іншого суб’єкта (слухача, читача).

Автори “Нової філософської енциклопедії” констатують, що концепт від поняття важко відрізнити, тому він стає двословним терміном. У ХХ ст. ідеї концепту простежуються в персоналістських філософіях, які акцентують увагу на ідеї твору (М. Бахтін, В. Біблер) [7].

Ю.С.Степанов значення слова “концепт” виводить як явище такого ж порядку, що і поняття. Дослідник зазначає, що за своєю природою ці слова слід розглядати як однакові поняття: концепт є калькою з лат. *conceptus* – “поняття”, від дієслова *concipere* “зачинати”, тобто буквально “поняття, зачаття” [11, с. 42].

Проте концепт і поняття – терміни різних наук: друге значення головним чином використовується в логіці і філософії, перше є терміном математичної логіки і останнім часом закріпилося в науці про культуру, у культурології. На думку Ю.С.Степанова, концепт – це наче згусток культури у свідомості людини; це те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з другої сторони, концепт – це те, завдяки чому людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [11, с. 43].

“Концепти не тільки мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій. А інколи і зіткнень” [11, с. 43].

“У концепта складна структура. З однієї сторони, до неї належить усе, що належить будові поняття; з іншої сторони, до структури концепту входить усе те, що і робить його фактом культури – початкова форма (етимологія); зжата до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки і т.д.” [11, с. 43]. “Терміном концепт називають лише зміст поняття; таким чином термін концепт стає синонімічним терміну обсяг поняття, ... тобто концепт – це смисл слова” [11, с. 44].

Питання про реальність концепту пов’язаний з питанням про його зміст, а останній – з питанням про метод, яким цей зміст встановлюють, визначають [11, с. 48]. “Словник іншомовних слів” подає таке визначення: “Концепт (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – 1) в логіці – смисл знака (імені). 2) загальна думка, формулювання” [10, с. 360].

Як бачимо, існує декілька поглядів на концепт. Ми зупинимося на визначенні концепта як поняття. Тож нашим завданням буде спроба розглянути концепт ПОДРУЖНЯ ВІРНІСТЬ в давньоруській “Повісті про Петра та Февронію”, з’ясувати, яке значення, який смисл вкладався у це поняття.

Проблема подружньої вірності в усі часи була об’єктом уваги митців у творах світової літератури. Одним із зразків таких творів є давньоруська “Повість про Петра та Февронію”. Головна героїня цього твору посідає гідне місце серед таких величних історичних жіночих постатей, як княгиня Ольга, княгиня Ярославна, інші. Різниться вона від них хіба що своїм походженням: “отец мой и брат мой древолазцы суть” [5, с. 457]. Проте розгляд образу Февронії як зразка подружньої вірності руських жінок епохи Середньовіччя взагалі майже випав з поля зору дослідників. Саме тому ми зосередили увагу на цій проблемі, визначивши риси, які характеризують княгиню Февронію як вірну дружину князя Петра, окресливши на основі останніх досліджень психологів психопатичне коло, що поєднувало князя Петра та Февронію, встановивши причинно-наслідкові зв’язки соціально нерівного шлюбу і визначивши, яку роль відіграло у цьому християнство. Об’єктом нашого дослідження стала пам’ятка житійної середньовічної давньоруської літератури “Повість про Петра та Февронію”.

Загальновідомо, що в руках жінки знаходиться великий вплив на людські справи – і добрі, і злі. Значущий вплив жінки є плідним лише тоді, коли все її життя співвідноситься з її призначенням. Перед тим, як міркувати про призначення жінки, звернемося до тлумачного словника, щоб з’ясувати значення понять “вірність”, “чоловік”, “дружина”, “подружжя”, “шлюб” з метою довести відповідність постаті і вчинків головної героїні “Повісті про Петра і Февронію”.

“Вірність” – 1. Див. “вірний” (який заслуговує довір’я; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий) [7, т. 1, с. 479]. 2. Стійкість і незмінність у своїх почуттях, ставленні, у виконанні обов’язків [8, с. 64].

“Чоловік” – 1. Особа чоловічої статі; мужчина, протилежне жінка. 2. Одружена особа стосовно до своєї дружини; муж, дружина [7, т.4, с. 834].

“Дружина” – 1. Одружена жінка стосовно до свого чоловіка. 2. Одружений чоловік стосовно до своєї жінки [7, т. 1, с. 855].

“Подружжя” – 1.Шлюбна пара; чоловік і дружина. 2 Шлюбне життя, шлюб. 3. Один із членів шлюбної пари; дружина щодо свого чоловіка або чоловік щодо своєї дружини [7, т. 3, с. 501].

“Шлюб” – родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою; одруження, вінчання, вінець, партія, маріяш [7, т. 4, с. 884].

Такі визначення знаходимо в енциклопедичній літературі. Церква, що канонізувала Петра і Февронію як святих у 1547 році, так тлумачить поняття “шлюб”– це “перш за все Таїна людської природи, справа Творчої Премудрості Божої, що поєднала першостворених чоловіка і дружину у єдину плоть; в силу закладеного Богом у людську природу закону, чоловік і жінка мають потяг друг до друга...Де немає такої любові, що стимулює живу людську особистість однієї статі намагатися доповнити себе такою особистістю іншої статі, там шлюбний союз втрачає своє справжнє призначення, там неможливе і щастя шлюбного життя. Таїна такої задушевної і найтіснішої любові, якою чоловік кохає свою дружину, неначе своє друге “я”, міститься в тому, що дружина Божою силою взята від чоловіка , створена з його ребра” [Цит. за: 3, с. 10].

Безсумнівно, що ці положення про призначення жінки були відомі середньовічним жінкам часів Київської Русі, яка, скоріше за все, остаточно прийняла християнство в кінці ХІІ на початку ХІІІ ст. [1, с. 45]. “Повість...” складено в той час, коли християнство ще не пустило глибокого коріння на Русі і Февронія до зустрічі з князем Петром була язичницею. Про це яскраво свідчить той епізод, коли до Февронії в будинок увійшов Петрів посланець і, не побачивши ікон, не зміг обмінятися з нею християнськими привітаннями, але “вниде в храмину и зря видение чюдно: сидячее бо едина девица, ткаше красна, перед нею же скача заец” [5, с. 456]. На перший план у творі висувається мудрість Февронії, яку посланець застає за роботою – за ткацьким станком -, у простому вбранні. І посланець, не зрозумівши привітальних слів Февронії, просить розтлумачити їх смисл. Виявляється, що вона дочка “древотлазца”. Батька й матері зараз немає вдома, бо вони пішли плакати в позичку, тобто на похорони, бо коли вони теж помруть, за ними також плакатимуть. Брат, продовжуючи сімейну справу, збираючи мед диких бджіл, постійно турбується про те, аби не впасти з дерева і не розбитися. Оскільки в її будинку немає вух (собаки) і очей (дитини), то її ніхто не попередив про прихід гостей, тому вони застали її за роботою.

Виявляє себе дівчина мудрішою і за князя Петра. Щоб перевірити розумові здібності Февронії, Петро посилає їй пучок льону, пропонуючи, поки він помиється в бані, зробити з нього сорочку, штани й рушник: “Аще сия девица хошет ми супруга быти мудрости ради и аще мудра есть, да в сием лну учинит мне срачицу и порты и убрусець в годину, в ню же аз в бани пребуду” [5, с. 458]. У відповідь Февронія просить Петра через слугу зробити зі щепки ткацький станок: “Возми сий утинок от поленьца сего и шед даждь князю своему от мене и рци ему: в кий час се повесмоочешу, а князь твой да приготовит ми в сем утинце стан и все строение, ким сочтетца полотно его” [5, с. 458]. Визнавши, що зробити це неможливо, Петро змушений визнати її правоту.

Усні легенди уточнюють, що молилася Февронія не в церкві і не вдома перед іконами, а під горіховим кущем. І лікування князя Петра було проведено нею у чисто язичницьких традиціях: у бані намазала струпи на його тілі маззю. Але погоджується лікувати князя Февронія тільки за умови, що він на ній одружиться: “Аз есмь хотяи врачевати. Имам же к нему слово такого: аще бо не имам быти супруга ему, не требе ми есть врачевати его” [5, с. 457]. Вона розуміє, що не просто князю взяти шлюб із селянкою. Коли Петро вилікувався, він і не згадав про свою обіцянку: “Кака князю сущу древолазца дщи пояти себе жену?” [5, с. 458]. Февронія, розуміючи, що вона не рівня князеві, передбачила ситуацію і тому полікувала не всі струпи князя. А коли тіло Петра знову вкрилося язвами, він, осоромлений, вимушений був повернутися до дівчини з проханням про допомогу. Так дочка рязанського селянина примушує Петра дотриматися своєї обіцянки. Як і героїні руських народних казок, Февронія бореться за своє кохання, за своє щастя.

Чоловік, на відміну від більш емоційної жінки, раціональний, розсудливий, логічний. Тому Петро не бажав одружуватися на Февронії, оскільки його інтелект і розсудливість ставали на перешкоді при уявленні того, що проста дівчина стане йому дружиною [2, с. 204]. На думку А.Гармаєва, суб'єктивно чоловік або юнак переживає майбутню дружину з двох позицій: з позиції домінантного его-потягу та з позиції его-потягу сексуального. Жінка ж переживає свого майбутнього чоловіка з позиції домінантної емоційності і з позиції его-потягу сексуального. У чоловіків слабкої волі, слабого характеру, яким виступає князь Петро, вибір йде через підсвідомі впливи дитячих відносин із матір'ю. Можливо, Петро шукав наречену, яка була б із ним не лише одного соціального стану, а й була б схожою на його матір. Тільки потім, уже в подружньому житті, коли емоційність і еротичний его-потяг реалізуються, на перший план виступає та підсвідома картина вибору, що була спочатку, тобто його інтелектуальні вимоги або чуттєвий зв'язок із дружиною. І тоді раптом виявляється, що його дружина є зовсім не тим, що він про неї думав спочатку. Так вийшло і з князем Петром, який згодом зовсім не жалкував про те, що поряд із ним була Февронія [2, с. 205]. Із роками Петро і Февронія поєднали своє кохання, хоча і жили чернечим життям. Знаходячись відокремлено, вони зберегли те ніжне ставлення один до одного, якого набули за роки спільного проживання. Але їх почала об'єднувати сила вища за кохання – любов до Бога, яка допомогла подолати чуттєвий потяг. У церкві заради очищення людини від чуттєвості Господь встановив пост і молитву. Вони і стали зброєю Петра і Февронії наприкінці життя. А заради піднесення душі над тілом у подружньому житті Господь залишив людині заповіді моральних відносин чоловіка і дружини. Аби подружжя не переймалося скорботою про чуттєве, запропонував Таїнство вінчання на увесь час їхнього земного життя. Скоріш за все так було з Петром і Февронією, якщо вони змогли знайти в собі сили відмовитися від життя у миру. Перебуваючи у молитві, вони піднеслися до чистоти, в якій немає чуттєвості. Наслідуючи Божі заповіді, в чистоті від пристрастей, тим самим вони піднеслися над плоттю. Подружжя у

трудах над придбанням усіляких чеснот все більше наближається до стану, що схвалений Богом [3, с. 20].

В. Власов стверджує, що найцікавішим у “Повісті...” є одруження. Весільний обряд цікавий перш за все з історичної точки зору: з’являється новий весільний чин – тисяцький, значна постать давнього Новгороду. Він головував у весільних процесіях, і кожна церемонія приймала характер демонстрації новгородських вольностей. Невдовзі цей чин розповсюдився по всій Русі. Більш високим був чин князя – винуватця свята, нареченого. У “Повісті...” центральною подією виступає незвичайний, з різким порушенням станових бар’єрів шлюб: князь одружується із сільською дівчиною. І хоча церква вказує на час життя героїв твору і ототожнює князя Петра з реальним муромським князем Давидом Юрійовичем, особа його в значній мірі легендарна. Очевидно, можна припустити, що всі події, які відбуваються з князем, потрібно відносити не до початку ХІІ ст., а до часу створення “Повісті...” – до першої половини ХУІ ст. Певна схожість із сімейною хронікою Петра Муромського проступає в оповіді про одруження більш достовірного і більш значного князя – Володимира Великого, хрестителя Русі. Русь, яка приймала християнство, повинна була прийняти і християнський обряд одруження, який показано на особистому прикладі князя Володимира [1, с. 46]. Одруження князя Петра, що певним чином нагадує весілля князя Володимира, будучи описаним п’ять з лишнім століть потому, на початку ХУІ ст. було справою актуальною, оскільки було потрібне в сільській місцевості, яка християнізувалася. На думку В.Власова, князь Петро одружився із Февронією, бо саме у цей час християнство та християнський шлюб прийшли до руського села. А Петро – носій старого, багатоговікового християнства, він князь чисто номінально, не дає уявлення про верховну владу. Адже християнство прийшло у село не “зверху”, не зусиллям московського уряду та митрополичої кафедри. Февронія була ініціатором шлюбу із Петром і вийшла за нього заміж, бо руське село на цей час приймало християнство, що зосереджувалося до цієї пори у місті. Таким чином у повісті постає проблема соціальної нерівності. Після вирішення особистісного конфлікту завдяки мудрості Февронії виникає новий, політичний конфлікт. Після смерті брата Павла Петро став “єдин самодержець”, проте бояри не люблять князя і звинувачують Февронію в тому, що вона порушила чин, тобто порядок: закінчуючи їсти, збирає крихти зі столу (бо добре знає ціну хліба). Вони наполягають, щоб Февронія пішла з міста. Та йде, забравши із собою найдорожче – Петра. Він для неї дорожчий за владу, за почесні, за багатство. Проте бояри вимушені були просити чету повернутися, “державствувать”, як і раніше, оскільки у місті почалися негаразди. Так політичний конфлікт князя і боярства був вирішений завдяки життєвій практиці.

Февронія є вірною не лише в особистому шлюбі, але й вимагає цього від інших. Це яскраво зображено в епізоді, коли княгиня пливла у човні по річці Оці. У човні Февронія, маючи дар прозріння, дізнається про нечестиві помисли одного одруженого чоловіка, котрий задивлявся на неї, хотів звабити. Вона примушує його скуштувати води з різних сторін судна, викриваючи таким чином його ганебну поведінку: “Почерпи убо воды из реки сия с Сю страну

судна сего”. Он же почерпе. И повеле ему испити. Он же пит. Рече же паки она: “Почерпи убо воды з другую страну судна сего”. Он же почерпне. И повеле паки испити. Он же пит. Она же рече: “Равна ли убо си вода есть, или едина слаждыши?” Он же рече: “Единая есть, госпоже, вода”. Паки же она рече: “Сице едино естество женское. Почто убо свою жену оставя, чюжия мыслиши?” (5, с. 460).

Повернемося до часу, що передував шлюбові. Цей момент сприймається молодими як акт особливої довіри з боку дорослих – рідних та близьких. Проте в повісті відсутні характерні для житій описи благочестивого походження героїв, їхнього дитинства, подвигів благочестя. Співвідносно з традиціями житійної літератури Петро і Февронія іменуються “благочестивими”, “блаженними”. Судячи зі змісту, батьки Петра, мабуть, померли і єдиними родичами є брат Павло та його дружина. Про ставлення рідних Петра та батьків і брата Февронії до їхнього шлюбу не сказано жодного слова. Проте молоді вступають у пору зрілості, стають на першу сходинку життєвого подружнього шляху і, ймовірно, дають обіцянку залишатися вірними один одному, як би не склалося життя.

Підготовка до шлюбу на Русі бере початок у ранньому дитинстві. Призначення материнства засвоювалося дівчатами у кожному моменті спілкування з матерями, дорослими. Дівчина – майбутня мати, господиня, дружина. І Февронія вперше постає перед читачем, займаючись домашнім господарством: ”сидяше бо единая девица и ткаше красна...” [5, с. 456]. Незалежно від соціального статусу проходило в аналогічній атмосфері і виховання хлопчиків. Недаремно князь Петро, бажаючи випробувати Февронію на кмітливість, ставить перед нею завдання саме господарського спрямування. Характеризуючи Петра з точки зору чоловічої гідності, автор виділяє найголовніше його уміння – володіння зброєю, що він довів за допомогою Агрикова меча у поєдинку зі змієм. Тільки на початку твору Петро виступає в ролі борця за зганьблену честь брата Павла. За допомогою Агрикова меча він перемагає змія, який навідувався до дружини Павла. На цьому його активна роль закінчується, ініціатива переходить до Февронії.

Характер головної героїні змальовано багатогранно. Дочка рязанського селянина сповнена почуття власної гідності, жіночої гордості, незвичайної сили розуму і волі. Вона має ніжне, чуйне серце, вміє любити, бути вірною і боротися за своє кохання. Її чудесний чарівний образ заступає слабку і пасивну фігуру князя Петра. Помирає Февронія одночасно зі своїм чоловіком, оскільки не уявляє свого життя без нього. Після смерті їхні тіла опиняються в одній труні, не зважаючи на те, що поховані вони були у різних місцях: труна з тілом Петра була поставлена у місті в церкві Богородиці, а труна з тілом Февронії – “вне града” в жіночому Воздвиженському монастирі. Двічі намагалися їх перезахоронити, і кожного разу їхні тіла опинялися разом. В.Кусков вважає це посмертне чудо запереченням чернечого аскетичного ідеала, утвердженням животворящої сили кохання [6, с. 209]. І не посмертне диво (коли “древца малы”, на яких увечері кухар повісив казани, готуючи вечерю, за благословінням Февронії уранці перетворюються на великі дерева, “имущие

ветви и листьяе”) є символом життєдайної сили кохання і подружньої вірності Февронії.

Таким чином, “Повість про Петра та Февронію” належить до числа оригінальних високохудожніх творів давньоруської літератури, в якій поряд із соціальними, політичними проблемами оспівується руська жінка, її розум, практичність, самовіддане і діяльне кохання. Це справжній гімн непереможному коханню, яке виявилось сильнішим за смерть.

Література

1. Власов В. Почему князь Петр женился на Февронии? / В. Власов // Вокруг света. – 1988. – № 4. – С. 44 – 47.
2. Гармаев А. Психопатический круг в семье. Украинская православная церковь. Полтавская епархия / А. Гармаев. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2002. – 64 с.
3. Гармаев А. Культура семейных отношений / А.Гармаев. – Волгоград, 2003. – 127 с.
4. Гудзий Н.К. История древней русской литературы / Н.К. Гудзий. – М., 1953. – 512 с.
5. Изборник (Сборник произведений литературы древней Руси) / Сост. и общая ред. тома Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачев. – М. : Художественная литература, 1969. – 800 с.
6. Кусков В.В. История древнерусской литературы / В.В. Кусков. – М., 1982. – 112 с.
7. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина. – М.: Мысль, 2001. – Т. 1 – 744 с., Т. 2 – 634 с., Т. 3 – 692 с., Т. 4 – 736 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999. Т. 1. – 910 с., Т. 2. – 910 с., Т. 3. – 927 с., Т. 4. – 941 с
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1985. – 352 с.
10. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977. – 775 с.
11. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 990 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Главн. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

Ткаченко О.В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Вербалізація ментальних принципів моральності як складова частина поняття “виховання” у фразеології української мови